

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.114>
УДК 811.161.2'37'373.7:398.9(=161.2)

М.О. БОНДАРЕНКО, аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бульв. Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601
E-mail: bondarenko.maxim97@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9569-8015>

СЕМАНТИКА І ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОМПАРАТИВНИХ ПАРЕМІЙ (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»)

У статті досліджено компаративні паремії зі сполучниковим компонентом, дібрані зі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше». Їх класифіковано залежно від семантичних особливостей лексем на позначення об'єктів порівняння на 4 тематичні групи, у складі яких є свої підгрупи. Простежено вербалізацію в порівняльних конструкціях особливостей концептуальної картини світу українців ХІХ ст., їхнього світосприйняття і способу мислення. З'ясовано відбиття архаїзмами, ужитими у складі прислів'їв і приказок, специфіки окремих фрагментів тогочасної мовної картини світу. Визначено лінгвокультурний потенціал компаративних паремій з об'єктами порівняння «Природа» та «Елементи народно-релігійних вірувань».

Ключові слова: компаративні паремії, тематична група, об'єкт порівняння, мовна картина світу українців ХІХ ст., лінгвокультурний код.

У складних суспільно-політичних обставинах, у яких нині опинилася Українська держава, тріада *минуле — теперішнє — майбутнє* набуває не баченої досі актуальності, оскільки захист національних інтересів передбачає боротьбу ще й на культурно-мовному фронті, що неможливо зробити без занурення в історичне минуле українців, особливості їхньої мовної і концептуальної картин світу, культурної та історичної пам'яті.

Цитування: Бондаренко М.О. (2023). Семантика і лінгвокультурний потенціал компаративних паремій (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Українська мова*, 1(85), 114–124. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2023.01.114>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Українські паремії — безцінне джерело інформації про мовний і культурний світ наших предків, специфіку їхнього мислення, взаємодії з природою, систему вірувань і релігійних переконань. Надзвичайно потужний пласт паремійних одиниць в українській лінгвокультурі свідчить про спостережливість нашого народу, філософське осмислення ним свого минулого, а способи й засоби вербалізації світовідчуття у приказках і прислів'ях — про мовну креативність українців, яку вони шліфували впродовж століть. Деякі з паремій мають гумористичний, іронійний, саркастичний план зображення, однак центральним є саме їх дидактичне спрямування, оскільки в них порушено глибокі морально-філософські проблеми. Серед основних ознак паремійних одиниць виокремлюємо лаконічність, афористичність, вільну відтворюваність, цілісність значення і відносну стійкість форми.

Дослідженню паремій присвячено праці багатьох українських мовознавців. Зокрема, специфіку їх функціонування в художніх творах досліджили Т.В. Здіховська (Здіховська, 2014), Н.В. Салтовська (Салтовська, 2014) та ін., паремійну картину світу проаналізувала Б.М. Юськів (Юськів, 2013), компаративні відношення на матеріалі українських й англійських паремій вивчила С.Я. Шульга (Шульга, 2015).

Збірка М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864) тривалий час не привертала належної уваги лінгвістів. В останні десятиліття з'явилися ґрунтовні мовознавчі розвідки, присвячені їй вивченню. А.М. Куза проаналізувала спосіб упорядкування та подання релігійної фразеології в цій праці та збірці І. Франка «Галицько-руські народні приповідки», виокремила основні функційно-семантичні групи фразеологізмів із релігійним компонентом (Куза, 2009). Роль видання М. Номиса в пареміології і пареміографії з'ясувала Н.А. Ковальська (Ковальська, 2004). Л.П. Гнатюк на матеріалі цієї збірки досліджила паремійні одиниці з ойконімним і відойконімним компонентами як свідчення історичної пам'яті українців (Гнатюк, 2020), з'ясувала роль агіонімів та похідних від них у національній мовній картині світу ХІХ ст. (Гнатюк, 2021а), а також визначила семантику і способи творення зафіксованих у складі паремій оказіоналізмів (Гнатюк, 2021б).

Прислів'я і приказки, упорядковані М. Номисом, — унікальне явище української пареміології та пареміографії, серед яких чимала кількість фольклорних одиниць, зібраних етнографами й фольклористами, учителями й письменниками, які працювали в різних куточках України. У пареміях зафіксовано надзвичайно цікаві лінгвальні явища, що дають змогу зрозуміти специфіку тогочасного українського мовлення, а також окреслити риси мовної картини світу українців ХІХ ст. Недарма автор передмови до збірки М.М. Пазяк наголошував на тому, що «прислів'я зі збірки Номиса відбивають особливості народного мовлення того часу, своєрідності у фонетиці, морфології, синтаксисі і навіть в орфографії та пунктуації у різних регіонах України. Матвій Номис застосовував у книзі фонетичний принцип з гаслом «пиши, як чуєш, читай, як видиш», що зберігав фонетичну вимову того часу» (Н., с. 24).

Мета пропонованого дослідження — з'ясувати специфіку семантики компаративних паремій зі сполучниковим компонентом, що їх засвідчено у збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше», визначити лінгвокультурний потенціал деяких одиниць із тематичних груп з об'єктами порівняння «Природа» та «Елементи народно-релігійних вірувань».

У сучасній лінгвістиці є різні погляди на природу паремій, що зумовило чималу кількість дефініцій та розбіжності в теоретичному обґрунтуванні їхніх класифікаційних параметрів.

Н.В. Черкас, проаналізувавши різні визначення паремій як у спеціальних лінгвістичних словниках, так і в літературознавчих дослідженнях, дійшла висновку, що потрібно кваліфікувати їх у широкому (фрагменти зі Святого Письма, які мають повчальний і духовний зміст) і вузькому (одиниці, які відповідають закінченому у структурно-семантичному плані реченню, мають етичний, духовно-моральний зміст) витлумаченні. Не можемо погодитися з думкою дослідниці, що «термін пареміологічні одиниці неадекватний для визначення комунікативних фразеологічних одиниць іншого, тобто небіблійного походження» (Черкас, 2007, с. 536). На нашу думку, такий підхід звужує семантичне наповнення терміна, а тому потребує подальшого вивчення.

Ж.В. Колоїз вичерпно схарактеризувала паремії, запропонувала спробу їх лінгвістичної ідентифікації та систематизації, описала паремійний корпус української мови, порушила питання про виокремлення в мовній системі паремійного рівня, на основі проаналізованих прислів'їв і приказок з'ясувала визначальні риси українського менталітету. Термін *паремія* витлумачено як «одиницю пареміології, що вирізняється афористичністю, усталеністю, відтворюваністю, переосмисленим чи буквальним узагальненим значенням, здебільшого повчальним змістом, мовний знак, який передає специфічну інформацію про традиційні цінності та погляди, ґрунтовані на життєвому досвіді народу, позначає типову життєву ситуацію» (Колоїз, 2014, с. 16). Таке витлумачення повністю розкриває семантичний обсяг цього поняття.

Співзвучним до наведеної вище дефініції терміна *паремія*, запропонованої Ж.В. Колоїз, є визначення В.В. Гаврилової. Дослідниця зауважила, що «паремії — це одиниці пареміології, що вирізняються лаконічністю, мають афористичний характер, оформлені за зразком синтаксично замкнених, семантично цілісних відтворюваних речень, що виражають специфіку життя й побуту кожної окремої національної спільноти» (Гаврилова, 2015, с. 14). Як бачимо, доцільним є найширше тлумачення цього терміна з огляду на неоднорідність та лексико-семантичну строкатість тих одиниць, які він позначає.

Опрацювавши збірку М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше», ми виокремили 2927 компаративних паремійних одиниць різних типів (із 15000 зафіксованих паремій). Для їх структурного аналізу використано розроблену Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко та О.М. Мацько

класифікацію способів граматичного вираження порівняння, до яких належать: 1) порівняльний зворот (непоширений і поширений) зі сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито*; 2) форма орудного відмінка; 3) підрядне речення; 4) конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників: *кращий, ніж...; вищий, ніж...;* 5) описові порівняння; 6) речення порівняльної структури, у яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину; 7) порівняльно-приєднувальні конструкції, побудовані за принципом образної аналогії. Окрему групу становлять заперечні порівняння (*Ой то ж не зоря — дівчина моя з новенькими відерцями по водицю йшла*) (Мацько, 2003, с. 360—362).

Ця класифікація є найповнішою серед інших, однак з огляду на неоднорідність досліджуваного матеріалу ми її розширили, додавши до основних груп такі: «Порівняльні конструкції з відтінком міри і ступеня», «Імпліцитні порівняльні конструкції», «Порівняльні конструкції, що мають лише об'єкт порівняння», «Порівняльні конструкції типу *який... такий*». Це дало змогу охопити весь досліджуваний матеріал, структурувати його, а згодом у межах структурних груп виокремити тематичні групи й підгрупи компаративних паремійних одиниць, урахувавши семантичні особливості лексем на позначення об'єктів порівняння.

Окремо варто зупинитися на двох структурних групах із цієї класифікації «Порівняльний зворот (непоширений і поширений)» та «Підрядне речення», які спричиняють найбільше труднощів, адже в сучасному українському мовознавстві, хоч і є значна кількість наукових розвідок, присвячених цій проблематиці, на жаль, немає чітких критеріїв розмежування порівняльних зворотів і складних речень із підрядною порівняльною частиною. Із цього приводу Л.В. Прокопчук слушно зауважила: «Нерідко однотипні синтаксичні конструкції кваліфікують по-різному. Передусім це стосується порівнянь, утворених поєднанням порівняльного сполучника *як* з іменником у формі називного відмінка» (Прокопчук, 2009, с. 136). Наше дослідження засвідчило, що порівняльних конструкцій такого зразка у збірці М. Номиса багато, наприклад: *Набожний — як Жид придорожній* (Н., с. 45, № 173); *Обмок, як вовк. — ... обкис, як лис. — ... вовк, а змерз, як пес. — Измерз, як пес — измок, як вовк* (Н., с. 65—66, № 578); *Кричить, як ворона надъ курчям* (Н., с. 183, № 3453); *Горить, як сліпий дивиця* (Н., с. 343, № 7566); *Заснув, як баран* (Н., с. 499, № 11329) та ін. Саме тому для комплексного аналізу компаративних паремійних одиниць дібрано структурно цілісні порівняльні конструкції в найширшому тлумаченні, що дало змогу об'єднати обидві названі групи. Компаративні паремійні одиниці, що містять лише об'єкт порівняння, у пропонованому дослідженні не беремо до уваги.

Група структурно цілісних порівняльних конструкцій, до складу якої належить 1363 паремії, що становить 47 % від загальної кількості досліджуваних одиниць, є найбільш репрезентативною в кількісному й колоритною в якісному плані. Визначальною рисою таких одиниць

є наявність сполучникового компонента, наприклад, *Змерз, як собака* (Н., с. 68, № 653); *Козак, як голуб: знявся, та й полинув. — ... голуб: куди ні прилितить, там и пристане* (Н., с. 75, № 785); *Голий, як долоня* (Н., с. 106, № 1516); *Отець — як Бог* (Н., с. 415, № 9354) та ін.

Залежно від семантики об'єкта порівняння виокремлено 4 тематичні групи компаративних паремій, до яких уналежено паремії з об'єктами порівняння «Природа», «Людина», «Елементи побуту», «Елементи народно-релігійних вірувань», кожна з яких складається з кількох підгруп. На прикладі двох тематичних груп та їхніх підгруп проаналізуємо фрагменти мовної картини світу українців ХІХ ст.

Тематичну групу паремій з об'єктом порівняння «Природа» формують компаративні одиниці, у яких його вербалізовано лексемами на позначення явищ природи, тваринного чи рослинного світу. До цієї групи належить 587 компаративних паремійних одиниць, які поділено на 4 підгрупи: паремії з об'єктом порівняння «Тварини» — 421 одиниця, що становить 71,7 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Розтеклися (1), як руди миши. — Пропав, як руда миш. (1) Розлізлись; Погинули* (Н., с. 121, №1880); *Бігає, як солоний заєць* (Н., с. 309, № 6677) та ін.); паремії з об'єктом порівняння «Рослини» — 80 одиниць, що становить 13,6 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Кріпниця, як диня на морозі* (Н., с. 141, № 2444); *Трусиця, як осичина* (Н., с. 218, № 4377); *Високий, як тополя, а дурний, як хвасоля* (Н., с. 297, № 6346) та ін.); паремії з об'єктом порівняння «Явища природи» — 75 одиниць, що становить 12,8 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Ого зажурилась! Та така ходить, як тумá (туман)* (Н., с. 135, № 2268); *Напав, як сніг на голову* (Н., с. 182, № 3419) та ін.); паремії з об'єктом порівняння «Просторові поняття» — 11 одиниць, що становить 1,9 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Сухий Марець, мокрий Май — буде жито коби (як-би) гай. — Теплий Априль, мокрий Май — буде хліб, як гай* (Н., с. 59, № 446); *Дай тобі, Боже, спішно й охотно робити; щоб твої думки були повні, як криниця водою; щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом...* (Н., с. 226, № 4565) та ін.).

Не дивує те, що найбільша кількість компаративних одиниць належить саме до тематичної групи паремій з об'єктом порівняння «Природа». Адже здавна людина була невід'ємною частиною світу природи, дбала про неї і відчувала захист з її боку. Тому для наших предків лексеми на позначення понять довкілля були невід'ємним фрагментом їхньої мовної картини світу. Сьогодні, на жаль, частина з них поступово відходить до периферії мовної свідомості, а компаративні паремії, поширені в живому мовленні українців позаминулого століття, сучасні мовці вживають зрідка.

Ядрова підгрупа паремій з об'єктом порівняння «Тварини» з аналізованої тематичної групи має значну кількісну перевагу над іншими. Серед лексем, які позначають об'єкт порівняння в компаративних паремійних одиницях цієї підгрупи, переважають назви свійських тварин і птахів (*Молодик, як бик!* (Н., с. 66, № 595); *Дере голову, як попова кобила* (Н.,

с. 143, № 2476); *Величаєця, як свиня в борлозі (1) барлозі. (1) в болоті* (Н., с. 143, № 2494); *Ходить, як овечка, а буцає, як баран* (Н., с. 167, № 3033); *Надувсь (1), як индик. (1) Надувся* (Н., с. 180, № 3375) та ін.), хоч трапляються й назви диких (*З тобою водицьця, як из тим ведмедем* (Н., с. 164, № 2960); *Хитрий, як лисиця* (Н., с. 165, № 2973); *Хитрує, як вовк* (Н., с. 165, № 2975); *Вирвався, як заць з конопель* (Н., с. 219, № 4416) та ін.).

Найчастіше (близько 100 разів) об'єкт порівнянь у пареміях цієї підгрупи вербалізує лексема собака, а також її синоніми *пес, сучка*: *Хитрує, як собака* (Н., с. 165, № 2976); *Сердитий, як собака* (Н., с. 179, № 3358); *Поживився, як пес макогоном* (Н., с. 118, № 1799); *Ник, як сучка в глек* (Н., с. 167, № 3040) та ін.

Не дивно, що ця лексема є такою часто вживаною, вона належить до ядра паремійної картини світу українців і є складником їхнього етно- та лінгвокультурного коду. Собака постійно перебував поряд з людиною, саме тому нерідко ставав об'єктом різнопланових порівнянь та народних переосмислень. В.В. Жайворонок зауважував, що собака «з глибокої давнини став символом вірності...; разом з тим є уособненням злості, жорстокості, недобррозичливості...; тому особливо небезпечними є скажені собаки... найпоширеніші собачі клички Сірко або Рябко... стали основою для відтворення людської нещирості, прислужництва» (Жайворонок, 2006, с. 557—558).

У компаративних паремійних одиницях собака постає здебільшого як негативний образ (злий, голодний, подекуди нахабний і хитрий), тому суб'єкта порівняння часто наділяють станами, діями й характеристиками цієї тварини: *Змерз, як собака* (Н., с. 68, № 653); *Голий, и босий, и голодний: пропаде, так як собака* (Н., с. 107, № 1535); *Хитрує, як собака* (Н., с. 165, № 2976); *Сердитий, як собака* (Н., с. 179, № 3358); *Звиваєця (1), як пес в сливах. «Як їсти хоче, не зна що діяти, — веретиниця».* (1) *Крутиця.*; *То-то вертиця* (Н., с. 170, № 3128); *Пропав, як собака (1) в ярмарку. — ... як сірко в базарі. (1) пес* (Н., с. 120, № 1872) та ін. Лінгвокультурема *пес* має здебільшого негативні конотації, що значною мірою відрізняється від її сучасного сприйняття, коли собака є невід'ємним членом родини, захисником подвір'я та ін.

Цікавими паремійними одиницями є *Підскакує як зінське щеня* (Н., с. 181, № 3406); *Та й зле (1)! як зінське (2) щеня. (1) злюче. (2) зінське* (Н., с. 161, № 2886). Словосполучення *зінське щеня* означає «сліпак», тобто небезпечний гризун. За народною етимологією, ця назва зумовлена уявленнями, що начебто такі гризуни замість очей мали лише зіниці. Г.О. Булашев наводить приклад народних вірувань, згідно з якими вважали, що зінські щенята — це маленькі звірята, що народжувалися від жінки, яка була грішною, і що той, кого вкусив сліпеч, неминуче загине (Булашев, 1992, с. 344). Давні українці вірили в потойбічних істот, темні сили, за допомогою подекуди наївних уявлень намагалися пояснити певні події, що безпосередньо відбито і в елементах народної мудрости, які дійшли до наших часів, — пареміях.

Тематична група паремій з об'єктом порівняння «Елементи народно-релігійних вірувань» складається зі 124 одиниць, які є надзвичайно промовистими, адже дають змогу простежити унікальне явище інтерференції християнських та язичницьких елементів у свідомості наших предків, що відбито і в їхній мовній практиці. У межах цієї тематичної групи виокремлено 2 підгрупи: паремії з об'єктом порівняння «Елементи народних вірувань» — 81 одиниця, що становить 65,3 % від загальної кількості паремій у групі (*Орудєє ними, як чортяка, грішними душами* (Н., с. 89, № 1083); *Непосидуцій як чорт* (Н., с. 170, № 3133); *Ходить, як дідько по пеклу. — Шибасєця, як чорт по пеклі* (Н., с. 171, № 3137) та ін.); паремії з об'єктом порівняння «Елементи релігійних уявлень та реалії, пов'язані з релігією» — 43 одиниці, що становить 34,7 % від загальної кількості паремій у тематичній групі (*Пнуця, як грішні душі до пекла* (Н., с. 144, № 2509); *Тиснуця, як до дари в церкві* (Н., с. 172, № 3157); *Ждала, як Бога* (Н., с. 245, № 5046); *Найшло, як по воду святую* (Н., с. 347, № 7683) та ін.).

Ця тематична група досліджуваних порівняльних конструкцій є досить цікавою. Загальновідомо, що тривалий час після прийняття християнства на теренах Київської Русі ще панувало язичництво, яке згодом було поступово витіснене потужною християнською традицією. Однак його залишки трансформувалися в цілу систему народних вірувань та уявлень, у яких ключову роль відігравали потойбічні сили, міфологічні істоти та ін.

Помітно, що до підгрупи паремій з об'єктом порівняння «Елементи народних вірувань» належить удвічі більше одиниць, аніж до підгрупи паремій з об'єктом порівняння «Елементи релігійних уявлень та реалії, пов'язані з релігією». Це пояснюємо тим, що наші предки були справжніми християнами, свято вірили в Бога та інших святих, тому й намагалися не згадувати їх зайвий раз даремно в побутових ситуаціях. Якщо й доводилося це зробити, то лише для того, щоб показати їхню велич, укотре прославити: *Життя ім, як у Христа за пазухою* (Н., с. 111, № 1639); *Ждала, як Бога* (Н., с. 245, № 5046) та ін.

Натомість нечисту силу українці минулого згадували у своєму мовленні часто, аби через порівняння висміяти чийось настирливість (*Вчепився, як злидні бондара* (Н., с. 155, № 2746); *Лізе, як сатана* (Н., с. 155, № 2755) та ін.), засудити хитрість (*Хитрий, як біс (або: чорт)* (Н., с. 165, № 2974) та ін.) та боягузтво (*Боїця, як чорт свяченої води* (Н., с. 218, № 4372); *Курить, як чорт од какаріку* (Н., с. 220, № 4420); *Жахаєця, як чорт хреста* (Н., с. 247, № 5104); *Боїця (І), як чорт ладану. (І) Тіка; Утіка; Сахаєця; Жахаєця* (Н., с. 247, № 5105) та ін.).

У підгрупі паремій з об'єктом порівняння «Елементи народних вірувань» нечисту силу здебільшого вербалізовано лексемою *чорт*, а також її синонімами *біс*, *дідько*. Ці одиниці належать до паремійної картини світу і є складником потужного етно- та лінгвокультурного коду українського народу. В.В. Жайворонок наголошував, що чорт «за народними уявленнями — надприродна істота, що втілює в собі все зло і має вигляд тем-

ношкірої людини з цапиними (собачими, курячими) ногами, хвостом...; улюблене місце — комин і болото» (Жайворонок, 2006, с. 643—644).

На нашу думку, поєднання такої кількості язичницьких елементів із християнськими засвідчує те, що язичницько-християнський дуалізм тривав дуже довго й значною мірою впливав на формування світогляду давніх українців, що безпосередньо відобразилося зокрема й у пареміях.

Компаративні паремійні одиниці, подані у збірці М. Номиса, відбивають лексичні та діалектні особливості української мови XIX ст., народне мовлення представників різних регіонів України, бо пересипані надзвичайно колоритним діалектним матеріалом.

Деякі паремії фіксують уживані в народі архаїчні назви понять, замінені в сучасній літературній мові іншими словами. Наприклад, у приказці *Сухий Марець, мокрий Май — буде жито коби (як-би) гай. — Теплий Апріль, мокрий Май — буде хліб, як гай* (Н., с. 59, № 446) використано давні назви місяців, які пересічний мовець помилково може зарахувати до російських.

Є чимало паремій, що містять застарілі лексеми, яких сучасні словники не подають, однак їхнє значення можна встановити за лексикографічними працями XIX чи XX століття. Наприклад, СУМ лексему *бізун* [*Голий, як бізун* (Н., с. 107, № 1524)] не фіксує, однак цю одиницю зафіксовано в «Словарі української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка з поясненням «нагайка, арапникъ» (Г. 1, с. 63), тобто засіб керування конем (батіг). А в паремії *Лізе в очі, як сновига* (Н., с. 155, № 2756) об'єкт порівняння позначено лексемою *сновига*, якої в СУМі немає (лише дієслово *сновигати* з ремаркою *розмовне*), але її значення зафіксоване у «Словарі...» за редакцією Б. Грінченка — «слоняючийся» (Г. 4, с. 162). Архаїчні лексеми у складі паремій репрезентують фрагменти тогочасної мовної картини світу українців.

Чимало паремій регіонально марковані, мають у своєму складі діалектизми. Наприклад, *Як череді без личмана, так козакам без гетьмана* (Н., с. 74, № 752) — [личман — *пастух овець* (СУМ 4, с. 502)]; *Напустила бровá, як пущик (1). Пущик; путькало — пугач. — (1) брови, як сова* (Н., с. 180, № 3369) — [пущик — *сич* (СУМ 8, с. 413)]; *Жмеця, гнеця, як кургузій дідько* (Н., с. 168, № 3053) — [кургузій — *куций* (СУМ 4, с. 407)] та ін. Усі ці лексеми в СУМі подано з ремаркою *діалектне*. Перспективним, на нашу думку, буде комплексний аналіз таких діалектних одиниць, що дасть змогу простежити динаміку діалектних пластів лексики та їх взаємодію.

Отже, компаративні паремії, зафіксовані у збірці М. Номиса, яскраво відображають специфіку мовної і концептуальної картин світу українців XIX ст., їхнього способу мислення і системи світоглядних цінностей. Вони становлять 4 тематичні групи паремій з об'єктами порівняння «Природа», «Людина», «Елементи побуту», «Елементи народно-релігійних вірувань», кожна з яких складається з кількох підгруп. Ці назви об'єктів порівняння належали до ядра лексики наших предків. Лінгвокультурний потенціал цих одиниць дуже потужний. Дослідження ком-

паративних паремій дає змогу простежити тяглість мовної традиції і водночас — динамічні зрушення в лексичній та фразеологічній підсистемах української мови.

Важливим складником прислів'їв і приказок часто є архаїзми й діалектизми, семантика яких віддзеркалює специфіку мовної картини світу українців минулого.

У перспективі важливо дослідити семантику й лінгвокультурний потенціал паремій з іншими способами граматичного вираження порівняння, щоб повніше реконструювати національний мовний простір ХІХ ст.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Г. — Грінченко Б. (упор). (1907—1909). *Словарь української мови* (т. 1—4). Київ.

Н. — Номис М. (упор). (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ: Либідь.

СУМ — Білодід І.К., Горецький П.І., Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Швидка Н.І., Доценко П.П., ... Головащук С.І. (ред.). (1970—1980). *Словник української мови: в 11 т.* (т. 4: 1—М; т. 8: Природа—Ряхливий). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Булашев Г.О. (1992). *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування*. Київ: Довіра.

Гаврилова В.В. (2015). Теоретичні засади вивчення паремій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки*, 7, 11—20.

Гнатюк Л. (2020). Фразеологічні одиниці з ойконімним і відойконімним компонентами як свідчення історичної пам'яті українців. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 8, 21—28.

Гнатюк Л. (2021a). Агіоніми та похідні від них у мовній картині світу українців ХІХ ст. (на матеріалі збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*, 1(45), 182—188.

Гнатюк Л.П. (2021b). Оказіоналізми з українських паремій ХІХ століття: семантика, способи творення, доля в сучасній комунікації. *Slowotwyrstwo w przestrzeni komunikacyjnej / pod redakcją Pawła Kowalskiego [Monographs in Slavic Studies. Slavica]*. Warszawa. S. 85—98.

Жайворонок В.В. (2006). *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Довіра.

Здиховська Т.В. (2014). Паремії як компонент фразеології в прозі Б. Лепкого й У. Самчука. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*, 4, 67—75.

Ковальська Н.А. (2004). Семантико-стилістичні функції паремій: теоретичний аспект. *Культура народів Причорномор'я*, 47, 22—28.

Колоїз Ж.В., Малюга Н.М., Шарманова Н.М. (2014). *Українська пареміологія: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів*. Кривий Ріг: КПП ДВНЗ «КНУ».

Куза А.М. (2009). Релігійна фразеологія у збірках М. Номиса «Українські прислів'я, приказки і таке інше» та І. Франка «Галицько-руські народні приповідки». *Поліграфія і видавнича справа. Соціальні комунікації*, 1, 28—40.

Мацько Л.І. та інші. (2003). *Стилістика української мови: Підручник*. Київ: Вища школа.

Прокопчук Л. (2009). Порівняльні звороти в системі компонентів формально-синтаксичної структури простого речення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія*, 11, 136—140.

Салтовська Н. (2014). Шевченкові афоризми та народні паремії: типологічні паралелі. *Міфологія і фольклор*, 1—2, 17—21.

- Черкас Н.В. (2007). До проблеми дефініції пареміологічних одиниць. *Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукраїнський збірник наукових праць*, 531—538.
- Шульга С.Я. (2015). Компаративні відношення на матеріалі українських та англійських паремій: зіставний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 19(2), 137—140.
- Юськів Б. (2013). Паремійна картина світу: проблеми дослідження. *Studia Ucrainica Posnaniensia*, 1, 67—73.

Статтю отримано 16.01.2023

LEGEND

Г. — Hrinchenko, B. (compiler). (1907—1909). *Dictionary of the Ukrainian Language* (Vols. 1—4). Kyiv (in Ukrainian).

Н. — Nomys, M. (Ed.) (1993). *Ukrainian sayings, proverbs, and so on*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

СУМ — Bilodid, I.K., Horetskyi, P.I., Buriachok, A.A., Hnatiuk, H.M., Shvydka, N.I., Dotsenko, P.P., ... Holovashchuk, S.I (Ed.). (1970—1980). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.* (Vol. 4: I—M; Vol. 8: Pryroda—Riakhtlyvyi). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

- Bulashev, H.O. (1992). *Ukrainian People in Their Legends, Religious Views and Beliefs: Cosmogonic Ukrainian Folk Views and Beliefs*. Kyiv: Dovira (in Ukrainian).
- Cherkas, N.V. (2007). To the Problem of the Definition of Paremiological Units. *Humanitarian Herald. Series: Foreign philology: All-Ukrainian collection of scientific papers*, 531—538 (in Ukrainian).
- Havrylova, V.V. (2015). Theoretical Foundations of the Study of Paremiology. *Scientific papers of Berdyansk State Pedagogical University. Series Philology*, 7, 11—20 (in Ukrainian).
- Hnatiuk, L. (2020). Phraseological items with oikonym and deoikonym components as manifestation of the ukrainians' historical memory. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 8, 21—28 (in Ukrainian).
- Hnatiuk, L. (2021a). Hagionyms and their derivatives in the language world model of the Ukrainians in the 19th century (as evidenced in the Matviy Nomys collection «Ukrainian sayings, proverbs and the like»). *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Philology*, 1(45), 182—188 (in Ukrainian).
- Hnatiuk, L.P. (2021b). Occasional coinages in 19th century Ukrainian paroemias: their meaning, derivation, and use in modern communication. *Śłowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej pod redakcją Pawła Kowalskiego*, 85—98 [Monographs in Slavic Studies. Slavica]. Warszawa (in Ukrainian).
- Koloiz, Zh.V., Maluha, N.M., & Sharmanova, N.M. (2014). *Ukrainian paremiology: a textbook for students of philological specialties of higher educational institutions*. Kryvyi Rih: KPI DVNZ “KNU” (in Ukrainian).
- Kovalska, N.A. (2004). Semantiko-stylistic functions of paremia: theoretical aspect. *Culture of Black Sea People*, 47, 22—28 (in Ukrainian).
- Kuza, A.M. (2009). Religious Phraseology in Collections of M. Nomys “Ukrainian sayings, proverbs and the like” and I. Franko “Galician-Ruthenian Folk Paroemias”. *Printing and publishing. Social communications*, 1, 28—40 (in Ukrainian).
- Matsko, L.I. and others. (2003). Stylistics of the Ukrainian language: *Textbook*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukrainian).
- Prokopchuk, L. (2009). Comparative Constructions in the System of the Components Formal Syntactic Structure of Simple Sentence. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology*, 11, 136—140 (in Ukrainian).

- Saltovska, N. (2014). Shevchenko's Aphorisms and Folk Paroemia: Typological Parallels. *Mythology and folklore*, 1–2, 17–21 (in Ukrainian).
- Shulha, S.Ya. (2015). Comparative relations based on Ukrainian and English proverbs. *International Humanitarian University Herald. Philology*, 19(2), 137–140 (in Ukrainian).
- Yuskiv, B. (2013). Paremia picture of the world: the problems of investigation. *Studia Ucrainica Posnaniensia*, 1, 67–73 (in Ukrainian).
- Zdikhovska, T.V. (2014). Paremiias as a component of phraseology in the prose of B. Lepky and U. Samchuk. *Scientific papers of Berdyansk State Pedagogical University*, 4, 67–75 (in Ukrainian).
- Zhaivoronok, V. (2006). *Signs of the Ukrainian Ethnoculture: Dictionary-Reference Book*. Kyiv: Dovira (in Ukrainian).

Received 16.01.2023

Maksym Bondarenko, Postgraduate student in the Department of the Ukrainian Language and Applied Linguistics Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv
14 Taras Shevchenko Blvd, Kyiv 01601, Ukraine
E-mail: bondarenko.maxim97@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9569-8015>

SEMANTICS AND LINGUOCULTURAL POTENTIAL
OF COMPARATIVE PAREMIAS (BASED ON THE MATERIAL
FROM THE COLLECTION OF MATVIY NOMYS
“UKRAINIAN SAYINGS, PROVERBS, AND SO ON”)

The article is devoted to the analysis of comparative paremiias with a conjunctive component, attested in the collection of Matviy Nomys “Ukrainian sayings, proverbs, and so on”. These comparative constructions are classified taking into account the semantic features of lexemes denoting objects of comparison, 4 thematic groups of the considered units are distinguished: paremiias with the object of comparison “Nature”, paremiias with the object of comparison “Man”, paremiias with the object of comparison “Elements of everyday life”, paremiias with the object of comparison “Elements of folk-religious beliefs”, as well as subgroups of each of them. Using the examples of core subgroups of 2 thematic groups, it was shown that the considered paremiias are a valuable informative source for studying the specifics of the Ukrainian language of the 19th century, the way of thinking of our ancestors, and the reconstruction of the partially lost fragments of the linguistic and, accordingly, conceptual world pictures of the Ukrainians of that time. The linguocultural potential of comparative paremiias is considered on specific examples. A thorough analysis of the paremic units attested in the collection of Matviy Nomys also allowed us to trace the lexical and dialectal features of the Ukrainian language of that period. In particular, the study showed that the paremiias contains an extremely large number of archaic lexemes, each of them helps to delve deeper into the linguistic world of our ancestors, and also a considerable number of considered units are regionally marked, that is, they contain dialectisms.

Keywords: *comparative paremiias, thematic group, object of comparison, linguistic picture of the world of Ukrainians of the 19th century, linguocultural code.*